

SPELEN MET WALVISSSEN

Een preek over Psalm 104

STEFAN PAAS, *Via Nova*, 22 november
2009

Een tijdje geleden ben ik 40 geworden. Dat is een leeftijd waarop de bezinning je bespringt. Je gaat terugkijken: heb ik wat van m'n leven gemaakt? Als ik een vak had geleerd, wat zou ik dan geworden zijn? Ik kan nu wel verklappen dat ik absoluut geen theoloog wilde worden, toen ik 18 was. Toen wist ik drie dingen heel zeker: ik zou nooit theologie studeren, ik zou nooit voor de klas gaan staan en ik zou nooit in een stad gaan wonen. Hm...

Wat ik wilde worden (en stiekem soms nog), was boswachter. Mijn opa was namelijk een groot natuurliefhebber en hij nam ons vaak mee het bos in. Hij heeft me naar de schepping leren kijken. Liefde begint met goed kijken, toch? Het verhaal gaat dat Amsterdammers twee soorten vogels kunnen onderscheiden: sijsjes (in de lucht) en drijsijsjes (in de gracht). Maar mijn opa kende alle soorten vogels en ook nog hun geluiden. Als hij een piepje hoorde, wist hij wat het was, net zoals iemand anders aan het geluid van een motor kan horen welke auto eraan komt. Mijn opa wist plekken waar de reeën zich 's avonds lieten zien. Hij wist precies waar in het bos een zwarte ree zat en hoe laat die een bepaalde weg overstak. We zaten dan soms een uur in het halfdonker in de bosrand en onze avond was helemaal goed als dat beest uit het bos tevoorschijn kwam. Hij wist plekken waar egeltjes lagen te slapen in de droge sloot en hoe je ze kon vinden. Als je met hem door het bos liep, zag je veel meer en hoorde je veel meer dan als je er gewoon op jezelf doorheen liep.

Daar heb ik van de natuur leren houden. Dat klinkt misschien een beetje klef, maar ik bedoel ermee dat je goed leert kijken. Als je ergens van houdt, weet je er meestal veel van. Je ziet er veel in. En andersom werkt het vaak ook: hoe meer je ervan weet en ziet, hoe meer je ervan gaat houden.

Psalm 104 is volgens mij geschreven door zo iemand, die veel van de natuur hield. Iemand die er meer in zag dan de meeste mensen om hem heen. Dit lied is eigenlijk één lange, liefdevolle blik op de schepping.

Dat doet de dichter in vier stukken. Hij begint met de grote lijnen, zou je kunnen zeggen (vs. 1-9). En dat doet hij in oudoosterse taal: de aarde is vastgezet, de hemel is uitgespannen, de zee is begrensd. Wat hij zegt, is dit: de wereld (hemel, aarde, zee) is door God geschikt gemaakt voor mensen en dieren, om daar te wonen. De muren van het huis staan en er zit een dak op, de leidingen zijn aangelegd.

Daarna gaat hij het hebben over de inrichting van het huis (vs. 10-23). Daar beschrijft hij het water, de bossen, het gras en alles wat op aarde leeft – dieren en mensen. Het is een

prachtig huis, vol leven, kleuren en geuren. Iedereen heeft er genoeg te eten en te drinken. Daar wordt hij zo enthousiast van dat hij uitbarst van verwondering (vs. 24-30). Hij prijst God voor wat hij ziet en ervaart in de wereld. Hij zegt: alles leeft en zindert van leven, door God die de adem geeft en vruchtbaarheid en vreugde. 'Alles hebt u met wijsheid gemaakt'. Hij eindigt met een blik naar de toekomst en een paar goede voornemens (vs. 31-35). En hij zegt ook dat de 'zondaars' van de aarde zullen verdwijnen. Hij zegt: er komt een tijd dat het kwaad uit de wereld is weggedaan. De schepping heeft een toekomst.

Dat is heel in het kort de psalm. Je ziet al dat de dichter niet alleen goed om zich heen heeft gekeken. Hij heeft er ook over nagedacht. Laten we proberen zijn gedachten een beetje te volgen. Ik wil met jullie kijken naar twee belangrijke dingen. Eerst kijken we naar wat hij zegt over mensen en dieren. Daarna kijken we wat hij zegt over God. Ik denk dat dit allebei voor ons heel verrassend kan zijn, dus houd je vast.

Eerst: wat zegt Psalm 104 over mensen en dieren?

Hij zegt spectaculaire dingen, dingen die de meeste mensen helemaal niet associëren met de Bijbel of het christelijk geloof. Maar om goed te snappen waarom dat zo spectaculair is, moet je goed zien wie dit geschreven heeft. De schrijver was iemand die tussen de 2000 en 3000 jaar geleden leefde, in een landbouwsamenleving. Hij was waarschijnlijk zelf boer. De mensen leefden van wat het land opbracht. Dat gold voor iedereen, hoog of laag. Als je de Bijbel leest, zie je dat zelfs koningen als Saul en Achab boeren waren.

Wat zie je in dit soort agrarische samenlevingen? Hoe gingen die mensen om met de natuur? Als je oude gedichten leest, bijvoorbeeld van Homerus, zie je dat hij het heeft over een mooi landschap. Maar wat bedoelt hij met 'mooi'? Wij denken dan al gauw aan bossen en bergen. Maar in agrarische samenlevingen dacht men aan heel andere dingen. Een mooi landschap was een nuttig landschap. Het was een landschap waar je als boer wat mee kon, waarvan je je gezin te eten kon geven. Homerus schrijft dan over vette grond, veel water, vruchtbare aarde, dat soort dingen. Dat kom je trouwens ook in deze psalm tegen, kijk maar in vers 13-15: water, vruchtbaarheid, gras, brood en wijn. *What a wonderful world*. Een mooie wereld is een wereld die goed is voor ons, mensen.

Voor dieren gold hetzelfde. Mooie dieren zijn nuttige dieren. Ik heb veel boeren in de familie en ik kan me niet herinneren dat zij nou heel romantisch spraken over schattige diertjes. Bambi kwam er niet in bij mijn familie. Een kat wel, maar dan moest hij in de schuur wonen en muizen vangen, anders ging-ie er subiet uit. Ik weet nog dat ik als kind erg onder de indruk was van de zeehondenjacht in Canada. Daar worden elk jaar ik weet niet hoeveel jonge zeehonden doodgemaakt voor hun vacht. En ze worden niet snel, clean doodgeschoten, nee, want dat beschadigt de vacht. Ze worden *doodgeknuppeld* – enorm wreed. Ik vertelde dat aan mijn oom – vindt u het ook niet zielig, die zeehondjes? – en ik weet nog wat hij zei: 'Ach, je kunt ze toch niet voor de ploeg spannen'.

Vroeger, lang geleden, was dat nog sterker. Wij kunnen 's avonds het bos in om hertjes te kijken of we kijken naar natuurfilms, om te zien hoe mooi die dolfinnen springen. Maar dat

was allemaal overbodige luxe voor deze mensen. Ze moesten knokken voor hun bestaan. Wij kunnen ons bijna niet voorstellen hoe dicht die mensen voortdurend tegen de hongerdood aanhikten. Eén mislukte oogst en je kon je kinderen het volgende jaar begraven, zo serieus was het. In zo'n situatie kijk je ook anders naar dieren. Als je naar hertjes gaat kijken, doe je dat langs je pijl en boog. Je kijkt welke dieren nuttig zijn (dat zijn dieren om op te eten of dieren die voor je kunnen werken) en welke dieren schadelijk zijn (dat zijn dieren die jou opeten of dieren die je land omploegen, als jij het net hebt ingezaaid). Paarden en koeien zijn nuttig, wilde varkens en konijnen zijn schadelijk, leeuwen zijn gevaarlijk. Daar is niks moois aan.

Maar kijk nu eens naar deze psalm, wat de dichter over dieren zegt. Dan valt op: hij maakt helemaal geen onderscheid tussen nuttige en schadelijke dieren. Integendeel, kijk eens naar vers 16-21. Daar worden allemaal dieren genoemd waar je als mens niets aan hebt.

Ooievaars (nee, die zorgen niet voor kinderen), steenbokken, klipdassen. Hij zegt: God plant de bomen voor de ooievaars en hij geeft de ooievaars voor de bomen. Hij maakt de bergen voor de klipdassen en de klipdassen voor de bergen.

En dan gaat hij nog verder. Steenbokken en ooievaars, daar heb je niks aan, maar ze zijn ook niet lastig. Maar kijk nu eens: 'De jonge leeuwen gaan uit op roof; brullend vragen zij God om voedsel' (vs. 21). Dat is radicaal! Bedenk nog even: deze man leefde heel lang geleden.

Toen keek je niet op Animal Planet naar schattige leeuwjes. Nee, die leeuwjes kwamen 's nachts naar jouw hutje om je vee op te vreten en als het even tegenzat jou erbij. Deze man heeft die leeuwen horen brullen, als hij 's nachts op bed lag. Als je dat geluid ooit in het wild gehoord hebt, dan vergeet je het nooit meer. Ik heb het een keer gehoord in Zuid-Afrika, toen ik in een tent lag, en ik kan je verzekeren: mijn eerste gedachte was niet 'wat mooi dat zij God brullend om voedsel vragen'...

Over Animal Planet gesproken... Op die zender was een programma over Steve Irwin. Hij had als hobby gifslangen en krokodillen op te zoeken om ze te beschermen enzo (het is ook niet helemaal goed met hem afgelopen). Dan zie je van die beelden waar hij met zo'n grote slang in zijn handen staat en dan zegt hij: 'Kijk die giftanden van dit meisje. Eén druppeltje van dit gif is genoeg om een kudde olifanten te doden. Ain't she sweet?'. En dan zo'n liefdevolle blik... Of hij ligt in de modder naast een krokodil van vier meter, met één arm om z'n muil geslagen en dan geeft hij een kusje op z'n neus. Wat een schatje! Knettergek, maar aanstekelijk stapel op de engste dieren. En wat ik er zo mooi aan vind: het kan hem niks schelen of die dieren gevaarlijk of schadelijk of eng zijn. Hij vindt ze waardevol, gewoon omdat ze er zijn. Zij hebben recht om hier te zijn, zagezegd. Elke slang is uniek.

Zoiets zie ik in deze psalm. Jonge leeuwen. Maar ook de Leviatan. Dat was de naam voor een monster dat in de zee leefde. De oude Israëlieten hadden niets met de zee. Dat was het domein van de dood, van de chaos. De psalm begint niet voor niets met het water dat begrensd moet worden, voordat de aarde bewoonbaar is. In die zee leven de engste wezens en ook de Leviatan. Het zullen wel walvissen geweest zijn, denk ik.

En wat zegt de dichter? God heeft de Leviatan gemaakt 'om ermee te spelen' (vs. 26). Ain't she sweet? Ik denk dat de mensen om hem heen af en toe net zo gek hebben gekeken naar die dichter van Psalm 104, als wij naar Steve Irwin. Hij maakt geen verschil tussen nuttige dieren en dieren waar je niets aan hebt. En hij maakt geen verschil tussen veilige dieren en gevaarlijke dieren.

Weet je wat het punt is? Hij neemt niet de *mens* als maatstaf voor wat goed en slecht is, nuttig of niet. Wij bepalen dat niet, dat is het punt. Ik weet niet of je het is opgevallen, maar de dichter heeft het sowieso niet zo vaak over de mens. Christenen zijn er nogal eens van beschuldigd dat zij de mens zien als kroon op de schepping, die alles mag doen met dieren wat hij wil. En helaas zijn er inderdaad christenen die dat zeggen. En niet alleen christenen, trouwens. Ons land staat vol met legbatterijen. Dat wordt nogal eens verdedigd met een beroep op de Bijbel: God heeft de aarde aan de mens gegeven om die te gebruiken. Nu, zo staat het niet precies in de Bijbel, al kan ik daar nu niet op ingaan. Maar in deze psalm zie je ook een goed tegengif tegen dat denken. Wij mensen horen ook bij Gods schepping, maar we staan naast de dieren – niet boven hen. Kijk maar hoe het er staat: de jonge leeuwen gaan op roof en de mensen gaan aan het werk (vs. 21, 23). Het werk van de mensen is belangrijk, maar dat van de leeuwen net zo goed. In de zee bewegen de schepen van de mensen zich voort, maar de walvis zwemt daar ook en de zee is net zo goed van hem (vs. 26). Veel dieren staan helemaal niet in contact met mensen, maar God zorgt ook voor hen: klipdassen, steenbokken – dieren die hoog in de bergen of diep in de bossen leven. God heeft het huis niet alleen voor mensen ingericht, maar net zo goed voor leeuwen en marmotten. Mensen worden alleen maar terloops genoemd; zij staan gewoon in de rij van alle andere schepselen.

Ik hoop dat je ziet dat dit een geweldige basis is voor natuurbescherming. Heel veel verhalen over natuurbescherming zijn mensgericht. Onze soort moet voortbestaan en daarom moeten we het klimaat beschermen. We moeten de aarde goed achterlaten voor onze kinderen, enzovoort. Maar daarmee gebruik je eigenlijk precies dezelfde egoïstische argumenten die gezorgd hebben voor de problemen waarin we zitten. We moeten dieren niet beschermen omdat ze nuttig voor ons zijn, of omdat ze zoveel op ons lijken (chimpansees en gorilla's). Als ik deze psalm goed begrijp, moeten we de aarde en al het leven beschermen omdat het gewoon waardevol is in zichzelf – omdat het goed is dat er haringen, gorilla's en muizen zijn. Niet goed voor ons misschien, maar gewoon 'goed'. Punt. Het is de wereld van God. 'Hoe talrijk zijn uw werken, Heer. Alles hebt u met wijsheid gemaakt, vol van uw schepselen is de aarde' (vs. 24). Waarom zijn dieren waardevol? Psalm 104 zegt het: God heeft ze gemaakt en zorgt voor hen, hij speelt met hen, hij geniet van hen. Alles wat ademt, looft de Heer, zegt een andere psalm. Gewoon door zichzelf te zijn, prijzen de dieren God. Dat hoeven wij niet voor hen te doen. Onze taak is het om mens te zijn en op die manier God te prijzen.

In Genesis 1 lees je dat God zegt dat zijn schepping 'goed' is. Daarmee bedoelt Hij duidelijk niet dat er geen verscheurende dieren voorkomen en dat er niets dood gaat. Kijk maar in

deze psalm. 'Goed' betekent dat alles en iedereen functioneert naar zijn aard, gewoon door te zijn waarvoor je bedoeld bent. Of je nu een leeuw bent, een marmot of een mens. Ik denk dat dit, als we het goed doorkrijgen, een geweldige inspiratie is om zuinig om te gaan met de aarde, om te matigen met vlees, om eerlijk in te kopen, om sober te leven. Als de Bijbel zegt dat wij mensen ons hoogste doel bereiken door God lief te hebben, dan kan het niet anders dan dat we ook liefhebben wat Hij liefheeft. Ik hield van mijn opa en daardoor ging ik houden van het bos waarover hij zo enthousiast was. Hoeveel meer is dat zo met God, die lyrisch is over zijn schepping. Hoe kunnen we zeggen dat we van hem houden als we zijn schepping vernietigen? Het is echt twee minuten voor twaalf. Elk jaar sterven ruim 25.000 soorten dieren en planten uit. Iemand zei tegen me: 'Wat maakt het uit als er één of ander hagedisje uitsterft? Niemand zal het missen, toch?'. Nee, wij niet. Als wij centraal staan in de schepping, dan maakt het niet zoveel uit dat er insecten en reptielen verdwijnen. Je kunt ze toch niet voor de ploeg spannen. Maar weet je, wij staan niet centraal. 'De luister van de Heer moge eeuwig duren. Laat de Heer zich verheugen in zijn werken' (vs. 31). Wat betekent dat voor een uitstervende slak? Niemand mist hem. O nee? God zal hem missen! Deze psalm daagt ons uit om onze plek in te nemen onder alle schepselen van God. Wij zijn mensen: laten wij God liefhebben en prijzen als *mensen*. En dat betekent dat we al het leven op aarde respecteren.

Wat zegt Psalm 104 over God?

Nu, ik ben er al mee begonnen: God en zijn schepping. Daar wil ik nog kort iets van zeggen. Wat zegt deze psalm over God? Ik heb al gezegd: God geniet van zijn schepping, hij verheugt zich erin, hij speelt met zeemonsters. Ik zie daarin een diepere boodschap over God: hij bekommert zich om dat wat wij eng, gevaarlijk, duister vinden. Wat zegt het over God dat hij afdaalt in gevaar en duisternis? Wat zegt het over ons dat hij dat wil doen? Ik zie hier iets duidelijk worden over de manier waarop God met zijn schepping (en met ons) bezig is. Ik zie hier iets zichtbaar worden van een moment veel later: een man aan een kruis – het moment waarop God de wereld redde.

Maar dat terzijde. In één zin zegt deze psalm over God: Alle levende wezens zien uit naar hem (vs. 27).

Maar nu wil ik nog één punt noemen dat voor ons moderne mensen belangrijk is. Ik zei al: iemand die ergens van houdt, ziet meer dan een ander. Deze dichter ziet ook heel veel. Misschien wel teveel voor ons. Wat bedoel ik? Nu, hij ziet overal God. God plant bomen (vs. 16), hij heeft de maan gemaakt (vs. 19), hij voert de leeuwen (vs. 21), hij speelt met de Leviatan (vs. 26). Als hij een vulkaanuitbarsting ziet, ziet hij dat God de bergen aanraakt (vs. 32). Overal waar hij kijkt, ziet hij God aan het werk.

Veel moderne mensen hebben daar moeite mee. Als we al in God geloven, denken we niet dat hij achter iedere boom staat. Wij zien de wereld vaak als een gesloten systeem: alles draait op gewone, natuurlijke processen. Hoe God daar een plek in heeft, is lastig om te zien. God, die alle dieren maakt? Kom nou, het leven is geëvolueerd in miljoenen jaren. God die de maan zijn plek wijst? Kom nou, dat is de wet van de zwaartekracht.

Veel gelovigen vinden dat moeilijk. Je leeft in een wereld waarin steeds meer wetenschappelijke ontdekkingen worden gedaan. We snappen steeds beter hoe alles 'werkt'. Blijft er dan nog een plekje over voor God? Ik denk dat deze psalm ons een sleutel geeft om hierover na te denken. Waar is God? Deze psalm zegt eigenlijk dit: God is nergens in de wereld en toch is hij overal. Dat moet ik uitleggen. Kijk, aan de ene kant heeft de psalm het over gewone, natuurlijke processen: de bomen zuigen zich vol, de jonge leeuwen gaan uit op roof (zij volgen hun instinct). En toch heeft de psalm het ook steeds over God: kijk eens in vs. 24: 'Hoe talrijk zijn uw werken, Heer!'. Maar wat zijn die werken dan? De zee, de vissen, de Leviatan en... de schepen. Schepen? Die zijn toch gemaakt door mensen? Daar hebben we God toch niet voor nodig? En dan die tekst over de maan en de zon: 'U hebt de maan gemaakt voor de tijden / de zon weet wanneer zij moet ondergaan' (vs. 19). Wat is het nu: moet God de maan steeds vertellen wanneer hij moet opkomen en weet de zon het zelf wel? Is God voor de nachtstroom en regelt de boel zich overdag vanzelf wel? Nee, natuurlijk niet, wat de psalm zegt is dit: God zorgt voor deze wereld en *tegelijk* zorgt de wereld voor zichzelf. God is niet in tegenspraak met natuurlijke processen. Je zou kunnen zeggen: God zorgt ervoor dat de wereld voor zichzelf kan zorgen. Kijk even mee naar vs. 29-30: 'Verberg uw gelaat en zij bezwijken van angst, ontnem hun de adem en het is met hen gedaan, dan keren zij terug tot het stof dat zij waren. Zend uw adem uit en zij worden geschapen, zo geeft u de aarde een nieuw gelaat'. Hier staat eigenlijk dit: God schept de wereld voortdurend, elke morgen. Elk moment geeft hij de mogelijkheid dat de wereld en dat wij allemaal onszelf kunnen zijn, leven en vruchtbaar zijn. God en de natuurlijke processen zijn niet met elkaar in tegenspraak. Als je wetenschapper bent, onderzoek je hoe de wereld 'werkt'. Daarin kom je God niet tegen op een speciale plek of zo. Maar tegelijk kom je hem overal tegen: Hij is de voorwaarde voor alles en iedereen, ook voor jouw onderzoek.

Ik las eens een boek van een natuurkundige en hij gebruikt hier het beeld van een computerspel. Neem een spel waarin je kunt biljarten. De biljartkeu raakt de bal en die gaat rollen, precies zoals het hoort: wetten van zwaartekracht en wrijving. Er gebeuren geen rare dingen, geen wonderen, er is niet ergens een mannetje in het spel dat ineens de bal een andere kant opstuurt. Het is een gesloten systeem. Maar als je de stekker eruit trekt, dan blijkt ineens dat alles – de keu, de tafel, de mensen die spelen, de ballen, de omgeving – in een zucht verdwijnt. 'Ontneem hun de adem en het is met hen gedaan, dan keren zij terug tot het stof dat zij waren' (vs. 29).

Misschien helpt dit je om als modern mens deze psalm te lezen en te genieten van de natuur als Gods wereld. God is niet op een speciale plek in de wereld. We hebben hem niet nodig om bepaalde verschijnselen te verklaren. Maar tegelijk is hij overal: we kunnen hem vinden in het water in bergbeken, in walvissen en wilde ezels, in slakken en marmotten, in onszelf. Hij is overal te vinden en te aanbidden.

Ik wil graag eindigen met een citaat van de Engelse schrijver G.K. Chesterton:

‘Onze moeite om God te beleven in de natuur, rust in laatste instantie op deze veronderstelling: dat iets wat zichzelf steeds maar herhaalt, wel dood en mechanisch moet zijn, als een machine. De mensen hebben het gevoel dat als het heelal persoonlijkheid zou hebben, het steeds veranderen zou, dat als de zon levend zou zijn, zij zou dansen. Maar zo is het niet. Onze ritmes veranderen pas wanneer we moe worden of wanneer ze afgebroken worden door de dood. Als onze vreugde en energie onuitputtelijk waren, werden we nooit moe van de dagelijkse handelingen. De zon staat iedere morgen op. Ik niet en zeker niet op dezelfde tijd, maar dat is niet toe te schrijven aan het feit dat ik levendiger ben dan de zon, maar juist aan mijn gebrek aan levendigheid. De routine van de zon, de maan, en van alles wat leeft, is toe te schrijven aan een overvloed van vitaliteit. Kijk naar een kind dat voortdurend zegt: *Nog een keer!* Volwassenen zijn niet sterk en blij genoeg om te jubelen over zoveel eentonigheid. Het is mogelijk dat God iedere morgen ‘*nog eens!*’ zegt tegen de madeliefjes en tegen de zon. Het kan zijn dat Hij de eeuwige gretigheid van de jeugd heeft, want wij hebben gezondigd en zijn oud geworden, en onze Vader is jonger dan wij’.

VRAGEN TER BESPREKING:

1. Waren er dingen in de psalm / toespraak die je hebben verrast? Welke?
2. Is 'natuur' belangrijk voor je? Beleef je God in de natuur?
3. In hoeverre sta je er ooit bij stil dat je als mens deze wereld deelt met enorm veel levende wezens die ook een plekje nodig hebben? Zo niet: heeft deze psalm je geïnspireerd om dat wel te doen?
4. Als je terugkijkt op de laatste drie jaar: zijn er concrete veranderingen geweest in je consumptiepatroon, levensstijl, manier van omgang met Gods schepping? En als je vooruit kijkt: heb je concrete voornemens op dit gebied?
5. Op welke manier zou jouw kerk (meer) een gemeenschap kunnen zijn die meewerkt aan het bewaren en respecteren van Gods wereld?